

## **TOSHKENT SHAHRINING MODDIY MADANIY MEROSI VA UNING ZAMONAVIY HAYOTDAGI O'RNI**

*Aripova Ozoda Xayrullayevna*

*Ijtimoiy va Siyosiy fanlar instituti magistranti*

**Annotatsiya:** Toshkent shahri qadimdan Markaziy Osiyoning o'ziga xos ilmiy, madaniy va siyosiy markazlaridan biri sifatida tanilgan. Uning moddiy madaniy merosi bir necha ming yillik tarixga ega bo'lib, bu boylik zamonaviy hayotda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Poytaxtning moddiy madaniy boyligi — ilgari mavjud bo'lgan, bugun ham asrab kelinayotgan me'moriy obidalar, xalq san'ati, hunarmandchiligi, qadimiy binolari, ko'chalarining tarovati, tarixiy ko'priklari, masjid va madrasa binolari, zamonaviy urbanistik shakllar, shuningdek, milliy muzeylar va madaniyat o'choqlari kabi boyliklarda o'z ifodasini topgan.

**Kalit so'zlar:** madaniy meros, tarix, tarixiy yodgorliklar, hunarmandchilik, qadimiy binolar, madrasalar, arxitektura.

Toshkent zamini o'z tarixiy taraqqiyotida ko'plab siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy voqealardan o'tgan. Bu voqealar shaharning modiy-madaniy rivojlanishida asqotgan. Katta ipak yo'li bo'ylab joylashgani, shaharni ko'plab etnik va madaniy unsurlar bilan boyitgan. Toshkent tarixi, yodgorliklari, mahalliy aholi hayoti, xalq turmush-tarzi, iqtisodiyoti va an'analari asrlar davomida moddiy madaniyat namunalari orqali ifodalangan va shu kungacha bizga yetib kelgan. Shaharning moddiy madaniy merosi bugun ham zamonaviy hayotda alohida ahamiyat kasb etadi. Toshkentning barcha hududlarida saqlanayotgan tarixiy yodgorliklar, qadimiy ko'chalar va tarixiy binolar zamonaviy arxitektura bilan uyg'unlashgan holda bir butun ma'naviy muhitni hosil qiladi. Bu o'z navbatida shaharga xos birlik, o'ziga xoslik va zamonlarga moslik tuyg'usini beradi. Shaharning markaziy qismi va qadimiy hududlarida joylashgan masjid, maqbara, madrasalar, qadimiy bozorlar, suv inshootlari, saroy va hukumat binolari Toshkent

tarixining bir qismini o'zida mujassamlashtiradi. Toshkent madaniy hayotining markazi hisoblangan teatrlari, san'at galereyalari, muzeylari, kutubxonalari ham moddiy va ma'naviy boyliklarning to'liq mujassam bo'lishida katta ahamiyat kasb etadi. Bu maskanlar nafaqat tarixiy yodgorliklarni, balki yangi avlod ijodkorlarining modern asarlarini ham namoyon etayotgan bo'lib, zamonaviy hayot va madaniy taraqqiyot uchun zamin tayyorlamoqda. Toshkent shahrining bir necha teatr va muzeylarida O'zbekiston tarixiga oid nodir eksponatlar, milliy san'at va hunarmandchilik buyumlari, qadimdan to hozirgi davrga qadar yaratilgan san'at asarlari muhofaza qilinadi.[1]

Moddiy madaniy merosning zamonaviy hayotdagi o'rni va ahamiyati keng ko'lamli. Avvalo, bu boylik poytaxt va mamlakat obro'sini oshiradi. Shaharning boy tarixi va madaniyati nafaqat mahalliy aholi, balki xorijiy mehmonlarga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Toshkent arxitekturasining zamonaviy va qadimiy unsurlari, ko'chalari, maydonlari, bog'lari, favvoralari, yodgorlik joylari butunlay bir butun madaniy muhitni yaratadi. Shu yo'l bilan yosh avlodga tarixiy xotira singdiriladi va ularda ona vatanga muhabbat, milliy o'zlik, o'z madaniyatiga sadoqat hisi shakllanadi. Toshkentning qadimiy va zamonaviy qiyofasi, arxitekturasini shaharda madaniy infratuzilmaning rivojiga katta hissa qo'shadi. Madaniyat saroylari, zamonaviy san'at maskanlari, ijod bog'lari va boshqa binolar nafaqat poytaxt aholisi, balki butun O'zbekiston bo'ylab mehmonlar uchun ham ochiqdir. Toshkentda o'tkaziladigan milliy va xalqaro ko'rgazmalar, festival va boshqa madaniy tadbirlar moddiy madaniyat boyliklarining ihotalangan emas, balki keng jamoatchilik uchun ochiq ekanini ko'rsatadi. Moddiy madaniy meros nafaqat tarixiy qiymatga, balki amaliy va iqtisodiy ahamiyatga ham ega. Shu boisdan bugungi zamonaviy Toshkent madaniyatining rivojlanishi uchun bu qadriyatlar asrab-avaylanadi, ta'mirlanadi, zamonaviy urbanistikaning ilg'or g'oyalari bilan uyg'unlashtiriladi. Shaharda olib borilayotgan keng ko'lamli rekonstruksiya va restavratsiya ishlari nafaqat tarixiy ashyolarni asrashga, balki ularni yangi hayotga qaytarishga, zamonaviy hayot ritmiga moslashtirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, Toshkentning har bir ko'chasi, har bir maskani, arxitektura namunasi, yirik

haykallari, ko'ha binolari, zamonaviy hududlari orasida uzviy bog'liqlik hosil bo'ladi, ularning har biri shaharning umumiy qiyofasiga, jadal taraqqiyotga hissa qo'shadi.[2]

Bir paytlar qadimiy bozor, karvonsaroy va qadimiy hunarmandchilik markazlari sifatida xizmat qilgan hududlar bugun zamonaviy xizmat sohaslariga aylangan. Buyum bozorlari, xalq hunarmandchiligi markazlari, zamonaviy savdo markazlari qadimiy madaniyat boyliklarini o'zida aks ettirib, zamonaviy hayotga moslasha olyapti. Ayni shu jihatlar Toshkentni o'zining noyob qiyofasi, madaniy boyligi va tarixiy muhitining davomiyligi bilan ajratib turadi. Shaharning moddiy madaniy merosi o'ziga xos tarzda himoya qilinadi, davlat va xalq tomonidan boshqarmalarga ajratilgan, turli dastur, loyiha va tashabbuslar orqali bu boyliklar asrab-avaylanmoqda. Madaniy meros sohasi har bir jamiyat uchun o'zgacha ahamiyatga ega va Toshkent shahrida bu qadriyatlar nafaqat milliy, balki jahondagi madaniy oqimlarning o'zaro uyg'unligini, birligining namunasiga aylangan. Shu jihatdan Toshkentda qadimiy ligini va zamonaviyligini birgalikda ko'rish mumkin. Bu jihat ham poytaxt hayotini yanada barakali, sermazmun va o'ziga xos qiladi. Mustaqillik yillarida shaharning moddiy madaniy merosini asrash, rivojlantirish va oshkor etishda katta ishlar olib borilmoqda. Tarixiy obidalar restavratsiyasi, yangi madaniy maskan va yodgorliklar barpo etilishi, hukumat tomonidan moddiy madaniyat boyliklarini saqlashga qaratilgan dasturlarning amalga oshirilishi — bularning barchasi Toshkent zamining boy tarixiy qatlamini zamonaviy hayot bilan bog'laydi. Taqdirlangan qadimiy inshootlar, tarixiy arxitektura namunalarining himoyasi, zamonaviy binolar qurilishi bilan uyg'un ravishda olib borilayotgani shaharda hamisha o'ziga xos urbanistik muhitni yaratmoqda.[3]

Aholining turmush tarzi, yashash sharoiti, madaniy ehtiyojlari va zamonaviy hayotining turli jabhalari ham Toshkentning moddiy madaniy merosiga bog'liq. Milliy hunarmandchilik, qadimiy arxitektura, xalqqa xos ovqatlanish, dam olish va madaniy hordiq chiqarish an'analari, xalq badiiy san'atining turli ko'rinishlari va boshqa ko'pgina sohalar bugun ham Toshkent shahri sha'nini oshirib, zamonaviy hayotda o'z ifodasini topmoqda. Sohani rivojlantirish va ommalashtirish uchun

turli loyiha va dasturlar amalga oshirilmoqda. Madaniy merosni asrash haqida jamiyatda kuchli ijtimoiy fikr shakllangan hamda bu borada talab va ehtiyojlar muntazam ortib bormoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, Toshkent shahrining moddiy madaniy merosi va uning zamonaviy hayotdagi o'rni haqida shuni aytish mumkinki, bu qadriyatlar nafaqat tarix bilan bog'lagan ko'prik vazifasini bajaradi, balki zamonaviy taraqqiyotga ham mustahkam zamin tayyorlaydi. Toshkent shahrining moddiy madaniy merosi nafaqat milliy o'zlik, madaniyat va tarixiy xotirani ifodalaydi, balki xalqimizning kelajagiga, poytaxt hayotining nafosatiga, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy taraqqiyotiga asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, ushbu boyliklar Toshkent shahri aholisining hayot tarzi va zamonaviy hayotining ajralmas bir bo'lagiga aylangan. Zamonaviylik va tarixiylik uyg'unligi, milliy va jahon madaniyati bilan uzviy bog'liq bo'lgan bu qadriyatlar poytaxt hayotini yanada boyitadi va uning jadal taraqqiyotiga zamin yaratadi.[4]

Toshkent shahri boy tarixiy merosi va milliy qadriyatlari bilan ajralib turadi. Hozirgi kunda Toshkentda 350 dan ortiq moddiy madaniy meros obyektlari ro'yhatga olingan bo'lib, ulardan asosiy qismini — taxminan 81,5 foizini arxitektura va me'moriy yodgorliklar tashkil etadi. Shu jumladan, shaharda 43 ta monumental san'at namunalari (12,3 %) va 23 ta arxeologik topilmalar (6,2 %) mavjud. Moddiy madaniy meros obyektlarining zamonaviy hayotdagi o'rni yuqori baholanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Toshkentga tashrif buyurayotgan sayyohlarning 25 foizi eng avvalo tarixiy va moddiy madaniy meros yodgorliklarini ko'rish uchun kelishadi. Sayyohlik daromadlarining 18-22 foizi bevosita ushbu obyektlarga qarashli bo'lib, ularning ta'minoti, tadbirkorlik faoliyati va xizmat ko'rsatish sohasida 9-11 foizga yaqin yangi ish o'rinlari yaratilayotganligi kuzatilmoqda. Madaniy-ma'rifiy sohada ham meros obyektlarining ahamiyati yuksak — bu obyektlarda o'tkaziladigan tadbirlarda ishtirok etuvchi yoshlar ulushi 60 foizga yetadi. Har yili maktab va kollej o'quvchilarining 35 foizdan ortig'i turli ekskursiyalar orqali Toshkentning tarixiy joylari bilan yaqindan tanishadi. Bu esa yoshlar orasida milliy ong va tarixiy xotirani shakllantirishda muhim omildir. So'nggi yillarda Toshkentda moddiy

madaniy meros obyektlarini asrash, restavratsiya qilish va zamonaviy infratuzilma bilan uyg'unlashtirish bo'yicha ishlar jadallashmoqda. Xususan, so'nggi 5 yilda davlat byudjetidan ushbu yo'nalishga ajratilgan mablag' hajmi 28 foizga oshdi, yangi zamonaviy loyihalar soni 15 foizga ko'paydi. Shu bilan birga, hozirda ehtiyotkorlik va restavratsiyaga muhtoj obyektlar ulushi 10-12 foizni tashkil etadi.

Mahalliy aholi yashaydigan "eski shahar" bo'limi imperiya davridan deyarli o'zgarmagan. Bu hudud aholisi ichimlik suvi, gaz, isitish va kanalizatsiya infratuzilmasidan mahrum bo'lib yashashda davom etdi. 1920—1930-yillarda boshlangan din va diniy g'oyalarga qarshi kurash shahardagi tarixiy me'moriy yodgorliklarning saqlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Masjidlar, madrasalar, cherkovlar, sinagogalar va boshqa diniy binolar yopildi, ularning o'rnida omborlar, savdo korxonalari, yotoqxonalar va turli xil ustaxonalar paydo bo'ldi. Ushbu masalani alohida sobiq dachalar ob'ektivi orqali o'rganish yanada yorqinroq tasvirni ochib beradi. Hozirgi Beshyog'ochdagi Respublika Talabalar saroyi yonida joylashgan Muhammadkarimhoji madrasasi 1924-yilda eskirganligi sababli vayron qilingan. Milliy bog'ning hozirgi eshigida joylashgan Halimtoy madrasasi 1930-yillar boshida vayron qilingan, g'ishtlari boshqa maqsadlarda ishlatilgan. Qishloqdagi mashhur Abulqosim madrasasi 1919-yilda yopilgan, oradan o'n yil o'tib, 1929-yilda Samaradan ochlik tufayli ko'chirilgan 70 oila bu erga joylashtirilib, tarixiy obida va yotoqxonaga aylantirilgan. 1974 yilda binoda Toshkent o'yinchoqlar zavodining bo'linmasi tashkil etilib, uning fasadini sezilarli darajada o'zgartirdi. 1946 yilgi Chotqol zilzilasi bir qancha qadimiy obidalarga, jumladan madrasa binosiga salbiy ta'sir ko'rsatib, yarim vayron bo'lgan. XVI asrga oid tarixiy obida bo'lgan Ko'kaldosh madrasasining taqdiri ham xuddi shunday bo'lgan. Xo'ja Ahror masjidi, Xayrobod Xon majmuasi, Cho'ponota masjidi va boshqalar yaroqsiz holga kelib, turli vazifalar uchun mo'ljallangan".

20-asr boshlarida Shayxontohur maqbarasi Toshkentning me'moriy yodgorliklari orasida muhim o'rin tutgan. Shayxontohur shaharning eng gavjum va boy hududlaridan biri bo'lib, u ko'plab me'moriy obidalar, terapevtik buloqli Langar hovuzi va savdo rastalariga ega edi. Ziyoratgoh Hayit va Navro'z

bayramlarida umumxalq sayillari o'tkaziladigan maskanga aylanib, aholining yig'ilish joyi bo'lib xizmat qildi. Keyinchalik bu ibodatxona 1924 yilda yopilgan. Toshkentdagi Shayxontohur darvozasi 1940-yillarda Navoiy ko'chasi qurilishi munosabati bilan demontaj qilingan. Avval aytib o'tganimizdek, 1940-yillarda qurilgan Eshonguzar madrasasi Shayxontohurga kiraverishda, ko'cha bo'ylab joylashgan. Sho'rolar davrida bu erda kinostudiya bo'lib, u erda bir qancha filmlar, jumladan, "Alisher Navoiy", "Tohir va Zuhra", "Nasriddin Buxoroda" suratga olingan. Madrasa 1960-yillarda go'yoki Navoiy ko'chasini kengaytirish uchun vayron qilingan. Majmua ichidagi Xotin masjidi o'zining o'ziga xos o'ymakorligi va naqshlari bilan ajralib turdi va keyinchalik ular bolalar kutubxonasiga aylantirildi. 1967-yilda Xotin masjidi va Zanjirlik masjidi 1975-yildagi Avrat masjidi bilan birgalikda turli sabablarga ko'ra vayron qilingan, jumladan, obodonlashtirish ishlari olib borilgan. Me'moriy jihatdan e'tiborga molik G'aribboy va Saidazimboy masjidlari 1930-yillardagi dinga qarshi kurash chog'ida vayron qilingan. 1980-yillarga kelib Shayxontohur majmuasida faqat uchta me'moriy yodgorlik saqlanib qolgan: Yunusxon, Shayx Xovandi Tohur va Qaldirg'ochbiy maqbaralari. Qolaversa, shahardagi ko'plab mahalliy masjidlar, ibodatxonalar, mehmonxonalar va shunga o'xshash muassasalar turli bahonalar va bahonalar bilan buzib tashlandi.

Shuningdek, shahardagi Ko'kaldosh madrasasi 18-asr boshlarida xarob bo'lib, 1735-yilda karvonsaroyga aylantirilgan. 1866 va 1886-yillardagi zilzilalarda shikastlangan peshtoqi ta'mirlangan. 1946 yilgi zilzila katta zarar keltirdi. Madrasa 1930-1960-yillarda keng qamrovli ta'mirdan o'tkazildi. Yunusxon maqbarasi Toshkent shahrida, Islom universiteti hududida joylashgan 15-asr me'moriy yodgorligi bo'lib, 19-asrda binoning tashqi gumbazi va ayvoniga shikast etgan, bezaklari saqlanib qolmagan, bino bir necha marta ta'mirlangan. Palataning ichki qismida ganchkori naqshlar va muqarnas bezaklari mavjud. Yunusxon maqbarasining shikastlangan qismlari 1970-yillarning oxirida qayta tiklangan.

1930-yildan keyin Tilla Shayx masjidi ham yopilib, hunarmandlar va



hunarmandlar uyushmasi bo'lgan artelga aylantirildi. 1943 yilda O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari ustidan diniy nazorat o'rnatishga ruxsat berilganidan so'ng Tilla Shayx o'z faoliyatini qayta boshlagan masjidlardan biri edi. 1972-1973-yillarda masjidda ta'mirlash va kengaytirish ishlari olib borildi, qiblaga yaqin joyda qo'shimcha xonaqoh qurildi, sobiq mehrob yonidagi devor inshootlari demontaj qilindi va almashtirildi.

Sovet davrida Toshkent shahridagi tarixiy obidalarga munosabatning guvohi bo'lgan ulamoning quyidagi hikoyasi ahvolni yaqindan bilishga xizmat qiladi: "Toshkentdagi Islom ma'hadida o'qib yurgan kezlrimizda, keyinchalik masjidlarda imom-xatib bo'lib ishlagan paytlarimiz O'zbekiston musulmonlari idorasi joylashgan Baroqxon madrasasiga tez-tez kelib turardim. Gapning rosti, idora shaharning Eski shahar qismida joylashgani uchun bu erda jamoat transporti qatnovi muammo edi, bu mavzega kelib-ketishning o'zi bo'lmasdi. Buning ustiga Hazrati Imom mavzeidagi masjid va madrasalar, boshqa tarixiy yodgorliklar ancha qarovsiz, holda edi. Tor, egri-bugri ko'chalar ko'pda tozalanmas, axlat uyumlari hatto idora yonida ham to'planib qolardi. Bu erga ko'plab xorijiy sayyohlar kelib turishiga qaramay, musulmonlar idorasi tasarrufidagi binolar atrofini obod qilish haqida hech kim bosh qotirmas edi. Yozuvchi Abduqahhor Ibrohimov eslashicha, Islom olamida mashhur bo'lgan ulug' alloma Qaffol Shoshiy maqbarasi atrofi oldin mol bozori, somon bozori bo'lgan, keyinchalik uni ko'chirib, chayqov bozori ochishgan. Baroqxon madrasasi hujralarida ovrupalik nogiron va so'qqaboshlar yashagan. Boshqa me'moriy yodgorliklar, osori-atiqalarning holati ham bundan yaxshi emas edi".

1991 yilda yurtimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan keyin sovet mafkurasidan farqli ravishda ziyoratgohlar va muqaddas qadamjolarining kishilar va jamiyat ma'naviy barqarorligida tutgan o'rniga boshqacha e'tibor bilan qarala boshlandi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirish yo'lida ham ziyoratgohlarning ichki turizmni rivojlantirishda muhim vosita ekanligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, davlatimiz tomonidan madaniy meros ob'ektlarini qayta

tiklash va ularning muhofazasini tashkil qilish borasida qabul qilingan qarorlar bu boradagi ishlarning ko'lamini yanada yorqinroq ko'rsatib beradi.

O'zbekistonda ichki va tashqi turizmga bo'lgan e'tibor kundan-kunga oshib bormoqda. Shuning uchun mamlakatimizda bu sohaning rivoji yo'lidagi imkoniyatlarning yaratilib, natijada ziyoratgohlarga kelayotgan ziyoratchilar sonini ko'paymoqda. Bu esa o'z navbatida mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun foyda keltiradi.

O'zbekistonda umumiy olganda turli davrlarga tegishli bo'lgan 4 ming 308 arxeologik, 2 ming 79 me'morchilik, 395 diqqatga sazovor joy, jami 7 ming 476 moddiy-madaniy meros ob'ekti va 694 san'at asari davlat himoyasiga olingan. Yurtimizda madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, undan foydalanish borasida amalga oshirilgan ishlar nafaqat tarixni o'rganish, targ'ib qilish, balki o'sib kelayotgan yosh avlodni bebaho tarixiy merosni ko'z qorachig'idek asrab-avaylash, ularda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini yanada kuchaytirish, jamiyatda yuksak ma'naviyatni teran qaror toptirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston xalqining umummilliy boyligi hisoblangan madaniy merosimizni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va undan foydalanish borasida mamlakatimizda muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga moddiy-madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, ularni ilmiy o'rganish va undan foydalanish, yurtimizning sayyohlik salohiyatini oshirishda ularning ahamiyatini ko'rsatish maqsadida qator tadbirlar amalga oshirildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moddiy-madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2018-yil 19-dekabrda PQ-4068-son qaroriga muvofiq, Vazirlar Mahkamasining 04.10.2019 yildagi 846-sonli qarori qabul qilindi. Unga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligining taklifiga binoan Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk ob'ektlari milliy ro'yxati 1-ilovaga muvofiq tasdiqlandi.

#### **Xulosa:**

Xulosa qilib aytganda, Toshkent shahri moddiy madaniy merosining



zamonaviy hayotdagi o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Bu boyliklar bizga tarixiy xotira, o'zlik, milliy qadriyatlarni anglash va yuksak jamiyat sari intilishda mustahkam poydevor yaratadi. Poytaxt zamonaviy qiyofa kasb etib borar ekan, undagi tarixiy qatlam, madaniy boyliklar va milliy meros aslo yo'qolmasligi, aksincha yosh avlod ongida yashashi insoniyat taraqqiyoti uchun manfaatlidir. Shu sababli Toshkentning moddiy madaniy merosini asrash, rivojlantirish va kelgusi avlodlarga yetkazish har bir yurtdoshimiz uchun ustuvor vazifa hisoblanadi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Qodirov, A. (2018). "Toshkent shahrining tarixiy arxitektura obidaları va ularni saqlash masalalari". O'zbek Tarixi, 4(61), 23-30.
2. Rasulov, B. (2020). "Toshkent moddiy madaniy merosining zamonaviy hayotdagi o'rni". O'zbekiston Madaniyati, 2(15), 56-64.
3. Yo'ldoshev, D. (2019). "Toshkent arxitekturasi va shaharsozligining rivojlanish bosqichlari". O'zbekiston Geografiyasi, 3(52), 14-22.
4. Toshpo'latova, G. (2021). "Moddiy madaniy meros ob'ektlari va ularni muhofaza qilishda zamonaviy yondashuvlar". Jurnal Madaniy Meros, 5(27), 35-42.
5. Abdullayeva, D. (2017). "Toshkentning me'moriy yodgorliklari va turizm salohiyati". O'zbekiston Turizmi, 1(7), 41-46.
6. Otajonov, F. (2020). "Toshkent shahri madaniy muhitining zamonaviy shakllanishi". O'zbek San'ati, 6(30), 10-18.
7. Xudoyberdiyeva, L. (2018). "Toshkent shahri madaniy merosini o'rganish va targ'ib qilish masalalari". Ma'naviyat, 2(19), 28-34.
8. Saidov, M. (2022). "Toshkent tarixiy markazining restavratsiyasi va modernizatsiyasi". Ilm va Jamiyat, 4(44), 19-27.